

РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИНАХ УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА МЕЖІ ХХ І ХХІ СТОЛІТЬ

**ГРУБІНКО А. В.,
кандидат
історичних наук**

*Тернопільський
національний
економічний університет*

Логіка міжнародних трансформацій детермінує високу залежність розвитку держави від зовнішніх чинників. Історія свідчить, що зовнішньополітичний курс середніх і малих держав (до першої групи за рівнем розвитку та міжнародним впливом більшість вчених зараховують Україну), які перебувають у кризовій ситуації перехідного періоду, не може бути цілком самостійним. На нього здійснюють сильний вплив більш могутні країни та міжнародні структури, що, зокрема, проявляється протягом всього періоду розвитку України як незалежної держави. Не стали винятком і відносини України з Великою Британією, на становлення і розвиток яких впливає ряд основних зовнішніх чинників – впливових учасників світової та континентальної політики, серед яких особлива роль належить Росії.

Актуальність вивчення проблеми впливу Росії (її зовнішньої політики) на розвиток українсько-британських міждержавних взаємин наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. визначається насамперед об'єктивними тенденціями сучасного розвитку міжнародних відносин, а саме трансформаціями у російській зовнішній політиці на західному напрямі, що, як показує історичний досвід, може спричинити зміни в ставленні провідних країн Європи та США до України. Ці трансформації супроводжуються черговим витком напруження у відносинах Росії з країнами північноатлантичного простору, насамперед США і Великою Британією. Уряд останньої протягом декількох років поспіль дотримується принципової критичної лінії щодо внутрішнього розвитку Росії, насамперед політики президента В. Путіна щодо великого бізнесу та встановлення контрольованої Кремлем демократії (справи Б. Березовського, А. За-

каєва, діяльність британського посольства і Британської Ради в Росії, шпигунські скандали тощо), а також реалізації її зовнішньої політики в близькосхідному та центральноєвропейському регіонах, на пострадянському просторі. Значні розходження в позиціях країн на міжнародній арені проявилися, насамперед, під час розгортання конфлікту в Іраку у 2003 р., подальшого розширення НАТО за рахунок країн Центрально-Східної Європи, розгортання американської системи ПРО, подій Президентських виборів в Україні у 2004 році. У 2007 р. напруга в російсько-британських стосунках досягла апогею у зв'язку зі справою про вбивство в Лондоні в листопаді 2006 р. колишнього агента ФСБ Росії О. Литвиненка.

У зв'язку з цим актуалізується проблема місця і ролі України в умовах динамічного розвитку міжнародних політичних процесів на континенті та визначення її зовнішньополітичної стратегії за умов прогнозованої ескалації напруги по лінії Росія-Захід. Тому важливим є вивчення досвіду взаємин України з країнами Західної Європи та впливу на них Росії як традиційно одного з визначальних чинників зовнішньої політики нашої держави.

Проблематиці українсько-британських відносин присвячено праці М. Білоусова, В. Дударьова, П. Ігнат'єва, І. Храбана, С. Савіна¹, у яких взаємини між країнами розглядаються за окремими проблемами. Виділимо монографії Н. Яковенко та Ю. Крушинського², в яких зроблено спробу комплексного аналізу взаємин між країнами з урахуванням визначальних тенденцій розвитку міжнародних відносин. Розгляду основних напрямів стосунків України і Британії присвячена дисертація Г. Гончарова³, у якій йдеться про загальні аспекти міждержавних контактів у різних сферах.

Внесок закордонних дослідників в історіографію проблеми є незначним. У працях Т. Кузьо та О. Александрової⁴ розглянуто міжнародні умови розвитку українсько-британських відносин протягом 1990-х років. Також виділимо дослідження Р. Волчука, Дж. Шерра і Т. Кузьо⁵, в яких розкрито проблеми зовнішньої політики України з урахуванням стосунків Росія-Захід.

У працях російських вчених Г. Колосова, Е. Анан'євої та Н. Капітонової⁶ висвітлено особливості російсько-британських взаємин в контексті новітніх тенденцій у міжнародних відносинах і зовнішній політиці обох країн.

Певним внеском в історіографію українсько-британських відносин є власні праці, насамперед монографія і дисертація⁷. Ця стаття продовжує попередні напрацювання автора.

Метою статті є дослідження особливостей впливу Росії на розвиток відносин між Україною та Великою Британією протягом останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. як одного з головних зовнішніх факторів формування міждер-

жавних взаємин, що відбувалося на фоні розбудови та утвердження України як незалежної держави, трансформацій у зовнішній політиці Сполученого Королівства в умовах кардинальних змін у системі міжнародних відносин по завершенні “холодної війни”.

Кризова ситуація і процес розпаду СРСР зумовили занепокоєння у керівництва західних країн. Прем'єр-міністр Британії М. Тетчер, яка підтримувала дружні стосунки з М. Горбачовим, негативно поставилася до наростання дезінтеграційних процесів. Це було викликано, насамперед, британськими консервативними традиціями, що зумовлюють обережне ставлення до політичних змін як у середині країни, так і у світі, та неготовністю політичної еліти до різкої зміни геополітичної розстановки сил у світі, яка насамперед означала ліквідацію усталеної системи безпеки. Як наслідок, незважаючи на підтримку британським урядом Б. Єльцина під час серпневого путчу у 1991 р., єдиним центром влади вважався президент СРСР. Зазначимо, що офіційне визнання незалежності України Великою Британією відбулося 31 грудня 1991 р. після відставки М. Горбачова. До слова, політолог і філософ Ж.-Ф. Ревель назвав таку політику Заходу щодо країн пострадянського простору “короткозорою” і “лицемірною”⁸.

Після розпаду СРСР керівництво Британії серед пострадянських країн надало пріоритет відносинам з Росією, яку бачили в ролі лідера СНД. Для цього були об'єктивні причини. По-перше, Росія мала гарантувати безпеку у непередбачуваному пострадянському регіоні. По-друге, у Лондоні були зацікавлені в тому, щоб хтось ніс відповідальність за виконання міжнародних зобов'язань колишнього СРСР, включно з угодами про роззброєння, забезпечував виплати величезних (понад 70 млрд. дол.) боргів. Це могла тоді здійснити лише Росія, що зумовило визнання її як правонаступниці СРСР та надання основної частки фінансового кредитування і допомоги.

Зазначені тенденції в політиці Великої Британії викликали достатньо песимістичну оцінку розвитку українсько-британських відносин з боку Посольства України. У політичному листі до МЗС від 1993 р. йдеться про те, що “за історичною інерцією в Лондоні продовжують розглядати Росію як основного партнера на Сході”⁹. Відзначено, що політика Великої Британії щодо України “часто залежить” від позицій її атлантичних союзників, насамперед США, та від “оглядання” на Росію. У той же час дипломати зазначали, що у Великій Британії “не знайшла підтримки претензія Росії бути єдиною спадкоємицею СРСР”¹⁰. У британських урядових колах існувало розуміння приналежності України до Європи та не викликав сумнівів її намір інтегруватися до євроструктур, що не було характерним для Росії як євразійської держави. В основі

політики Британії щодо України переважало ставлення до неї як до “потенційно економічно розвиненої середнього розміру європейської держави, яка вже зараз відіграє помітну політичну роль у світі”¹¹.

Абсолютна орієнтація на Росію західних країн не мала раціонального підґрунтя, адже на пострадянському просторі утворилося ще чотирнадцять держав, троє з яких мали ядерні арсенали. Надії на Росію як на гаранта безпеки для СНД викликали застереження. При наявності в неї ядерного потенціалу та значних збройних сил збереження “єдиного стратегічного простору” призвело б до її подальшого військово-політичного домінування в регіоні. Також в країн Заходу швидко виникло розчарування, зумовлене неможливістю швидкої економічної стабілізації в Росії, нестабільною внутрішньополітичною ситуацією і, як наслідок – непередбачуваністю подальшого розвитку країни¹². Ці обставини сприяли зростанню уваги до інших держав пострадянського простору, насамперед до України.

Ключовим фактором активізації українсько-британських відносин стало приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та відмова від ядерного арсеналу. Не вдаючись до оцінки такого кроку України можемо стверджувати, що 1994 рік вніс кардинальні зміни в її міжнародне становище, створивши нову геополітичну ситуацію. На думку Р. Волчука, до цього часу Україна не фігурувала в стратегічних планах Заходу. Зміни наступили на рубежі 1993-1994 рр., коли НАТО стало на шлях розширення, у Росії відбувалася політична криза, спостерігалось політичне зближення Москви і Мінська, досягла апогею війна в Чечні⁸. Зміну політики британського уряду щодо України простежуємо на прикладі вирішення кримської проблеми.

За умов нестабільної ситуації в Росії та втручання її керівництва у внутрішні справи сусідніх країн уряд Британії підтримав українське керівництво під час російсько-українського конфлікту навколо Криму, який став об'єктом міждержавної суперечки. Відзначимо конструктивну позицію Посольства Великої Британії, яке з початку своєї роботи в Україні розпочало діалог з керівництвом півострова. Британський посол С. Хіманс запевнив, що уряд Британії повністю поділяє позицію керівництва України з проблем Криму¹³. У жовтні 1993 р. в Лондоні відбулася демонстрація протесту кримських татар проти дискримінаційного закону про парламентські вибори, прийнятого Верховною Радою Криму. Як зазначали демонстранти, акція спрямована проти кримської влади і не мала антиукраїнського характеру¹⁴. Британські урядові кола чітко визначили власну політичну позицію в цій справі, надавши на певному етапі свої послуги з дипломатичного посередництва в переговорах між конфліктуючими сторонами. Офіційну позицію Великої Британії висловив у Києві міністр

закордонних справ Д. Херд: “Британська позиція в цьому питанні є гранично чіткою і ясною: Крим є складовою частиною України, він знаходиться в межах кордонів України, визнаних світовим співтовариством. Непорозуміння мають вирішуватися урядом України та керівництвом Криму ... без застосування сили або силових методів”¹⁵. Міністр наголосив, що аналогічну думку висловили президент і прем'єр-міністр Росії під час бесіди перед його від'їздом до Києва.

Розглядаючи вплив російського фактора на розвиток українсько-британських відносин, не можемо оминати проблеми стереотипного сприйняття України британським суспільством, особливо в першій половині 1990-х років. Як зазначали дипломати обох країн, переважна більшість громадян Британії мало знали про СРСР, не кажучи про Україну. Для них існувала або Росія, або радянська Росія. Тому трансформацію на цих теренах вони сприйняли як трансформацію Росії. Однак, як зазначав посол України у Великій Британії С. Комісаренко, це переважно не стосувалося вищих ешелонів влади та інтелігенції¹⁶. Посол Великої Британії С. Хіманс у 1993 р. відзначав курйозний випадок, коли йому надійшов лист із Англії з підписом “Посольство Великобританії. Київ. Російська Федерація”¹⁷. Чимало таких курйозів було під час візитів українських посадовців до Лондона.

Британські експерти М. Едмонс та Дж. Шерр зазначали, що уявлення про Україну в громадськості і частини еліти країн Заходу є надто спрощеним. Воно віддзеркалює типове занепокоєння замість інтересу та є загалом негативним. На думку М. Едмонса, міжнародне співтовариство, наприклад британці, дуже мало або й нічого не знають про Україну, а тому вона “не має іміджу, просто через загальну непоінформованість або необізнаність”¹⁸. У першій половині 1990-х рр. переважно негативний імідж України формувався завдяки інформації про ядерну зброю, аварію на ЧАЕС, міжнаціональну напруженість, економічні проблеми, політичне протистояння.

Посольству України довелося активно реагувати на спроби розгорнути антиукраїнську кампанію в британській пресі у зв'язку з фактами щодо продажу озброєнь, ситуацією в Криму та особливо проблемою ядерного роззброєння. Навколо останньої відбувалося нагнітання ситуації, часто підігріте зацікавленими колами з-за кордону. Прикладом цьому є ряд статей, в яких Україну звинувачували у навмисному затягуванні роззброєння, а дії її керівництва трактувалися як безвідповідальні¹⁴. Відзначимо активну реакцію посла України у Великій Британії С. Комісаренка. У газетах “The Times”, “The Guardian” та “Observer” опубліковані його листи з роз'ясненням офіційної політики України, які мали певний резонанс. Незважаючи на такого роду публікації, посол оцінив позицію Великої Бри-

танії щодо України на початку 1990-х рр. як в цілому “очікувально-позитивну”¹⁹.

На середину 90-х років ХХ ст. відбулося посилення позицій України у зовнішній політиці Великої Британії. Основними чинниками, що зумовили перегляд британської урядової політики, були: ядерне роззброєння, загострення українсько-російських протиріч, наростання реваншистських настроїв у Росії. У цій ситуації Україна, уже фактично без ядерної зброї, виглядала більш привабливо і, природно, як друга за величиною та сукупним потенціалом пострадянська країна, почала за певних умов розглядатися британським урядом у якості чинника стабільності та стримування російських амбіцій. Цими умовами були: проведення економічних реформ, поширення демократії, залучення до співробітництва із західними інституціями. Один із чільних британських дипломатів висловив як на той час знакову фразу: “У Великій Британії зростає розуміння значення України як одного з ключових факторів європейської політики, особливо на фоні посилення неогегемоністських тенденцій у зовнішній політиці Росії”²⁰.

Відбулася активізація двосторонніх політичних контактів на найвищому рівні. У вересні 1995 р. Київ відвідав міністр закордонних справ Британії М. Ріфкінд, який виступив в Інституті міжнародних відносин з доповіддю “Велика Британія неухильно підтримуватиме вас”. Наступного місяця міністр у своєму виступі в Королівському інституті міжнародних відносин зазначив: “Нам слід підтримати виникнення незалежних держав на основі давніх націй, таких, як Вірменія, Грузія, і насамперед Україна”²¹. У липні цього ж року делегація України була запрошена до Лондона на міжнародні переговори щодо ситуації в Боснії. Наприкінці 1995 р. з офіційним візитом у Лондоні побував президент України Л. Кучма, а у квітні 1996 р. Київ відвідав прем’єр-міністр Британії Дж. Мейджор. Посилена увагу світового співтовариства до України в контексті останнього візиту проілюструвала закордонна преса. “The Times” підкреслювала: “Стабільність на Сході залежить від сильної, процвітаючої та вільної України...”, а російські “Известия” застерігали, що “проти Москви Лондон пустить у хід українську карту”²². Відзначимо, що Дж. Мейджор здійснив візит до Києва напередодні зустрічі лідерів країн “Великої сімки” та Росії в Москві.

Поряд із численними деклараціями сторонам вдалося здійснити конкретні кроки, спрямовані на поглиблення партнерських стосунків. Закладемо основи договірно-правової бази міждержавних відносин, розпочато економічну, широку військову та гуманітарну співпрацю. Уряд Великої Британії підтримав розвиток співпраці Україна – НАТО, сприяв якнайшвидшому укладенню Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС, а британський Парламент одним з

перших в Європі (другий після іспанських Кортесів) їх ратифікував. Британія активно сприяла вступу України до Ради Європи, підтримуючи вищезгадане нею Росії у цьому процесі²³.

У травні 1997 р. в Києві підписано міждержавний Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією. У зв’язку з цим британський журнал “The Economist” зазначав, що після п’яти років затягування Росія нарешті приймає як реальність українську державність і визнає кордони України²⁴.

Необхідно врахувати, що Росія традиційно продовжувала розглядати Україну як сферу свого впливу, а не як рівноправного стратегічного партнера, проявляючи імперські амбіції та статус домінуючої ланки у відносинах між країнами пострадянського простору. Такі кроки російської влади, як скасування Державною Думою постанови Верховної Ради СРСР від 12 грудня 1991 р. “Про денонсацію Договору про утворення СРСР” та прийняття постанови “Про юридичну силу для Російської Федерації результатів референдуму в СРСР від 17 березня 1991 р.”, стурбували міжнародну спільноту. Не відповідало інтересам Росії і прагнення України вступити до НАТО, з яким у липні 1997 р. вона уклала Хартію про особливе партнерство. Як відповідь на тиск Росії політична еліта України у зовнішній політиці на той час переважно орієнтувалася на Західну Європу та США.

Певний вплив на розвиток взаємин у трикутнику Україна – Велика Британія – Росія відіграла Косовська криза 1999 року, яка спричинила напруження в російсько-британських відносинах (на фоні процесу розширення НАТО на схід) і зближення позицій (солідаризація із слов’янами – сербами) Росії та України. Британія взяла активну участь у війні проти Югославії в одній коаліції із США і НАТО. Однак напружені стосунки між Росією та Британією тривали недовго і на міждержавному рівні фактично виявилися лише у відкладенні візиту до Лондона міністра закордонних справ Росії.

Зазначимо, що загострення Косовської кризи не мало негативного впливу на українсько-британський діалог, спонукало сторони до активізації переговорів з міжнародних проблем. Британська сторона була озайомлена з позицією України, яка полягала в підтримці політичного врегулювання ситуації в Косово на основі збереження територіальної цілісності СРЮ і надання широкої автономії краю²⁵. На порядку денному переговорів стояли питання можливості компенсації економічних втрат України від конфлікту, а також підтримки нафтового ембарго проти Югославії, на чому наполягала британська сторона. Основні положення запропонованого президентом України плану з врегулювання конфлікту були враховані під час дискусій на міжнародному рівні та розробки принципів “Великої вісімки”.

З 2000 р. спостерігалось значне піднесення у російсько-британських відносинах. Тоні Блер став першим лідером Заходу, який прибув до Росії (березень 2000 р.) для встановлення особистих контактів з В. Путіним ще до його обрання президентом. Цей візит відбувся всупереч міжнародним протестам щодо політики Росії на Північному Кавказі. Здобувши перемогу на виборах, В. Путін насамперед відвідав Лондон (квітень 2000 р.). Запорукою розвитку російсько-британських партнерських відносин стало налагодження хороших персональних стосунків між двома лідерами. Дослідники зазначають, що Т. Блер фактично відродив роль Британії як посередника між США і Росією (раніше – СРСР), а сам прем'єр скористався можливістю стати головним знавцем Кремля і пропагандистом В. Путіна на шляху його утвердження в колі світових лідерів²⁶. Для Росії та особисто В. Путіна розвиток партнерства з Британією був великим успіхом. Виступаючи під час зустрічі лідерів двох країн в грудні 2001 р. в Чекерсі (Англія), Т. Блер охарактеризував відносини між країнами як “найтісніші за багато років”²⁷.

Насичений російсько-британський діалог використовувався сторонами для погодження позицій сторін щодо проблем тероризму, Афганістану, Іраку тощо в рамках роботи російсько-британської робочої групи з протидії міжнародному тероризму. До того ж теракти в США 2001 р. і створення антитерористичної коаліції сприяли покращенню загального клімату безпеки в євроатлантичному регіоні через пом'якшення позиції Росії щодо розширення НАТО і політики США. За ініціативи Т. Блера у травні 2002 р. започатковано Раду Росія – НАТО для обговорення питань безпеки.

Логіка такої політики британського керівництва полягала в наступному. Країна у цей час перебувала в процесі активного пошуку шляхів виходу на лідируючі позиції в ЄС, що передбачало суперництво із “ядром” Співтовариств – Німеччиною та Францією. З огляду на особливості своєї геополітичної ролі Британія змушена шукати власних союзників за межами ЄС. Тоні Блер не упустив можливості заміни трикутника “Москва – Берлін – Париж” на вісь “Лондон – Москва”. Склалися передумови для позиціонування Великої Британії як головного європейського партнера Росії на євроатлантичному напрямі. У зв'язку з цим британський істеблішмент на певному етапі виявив готовність до оправдання та підтримки дій російського керівництва на Північному Кавказі. Так баронеса Кокс під час дебатів у Палаті лордів (липень 2000 р.) розкритикувала британські ЗМІ, які, на її думку, подавали негативну інформацію про Росію, а лорд Хауел визначив ситуацію в Чечні як “ерозію, заколот, дезінтеграцію та беззаконня”²⁸.

Суперництво Британії з Німеччиною за першість в ЄС мало вагоме економічне підгрун-

тя, яке стосувалося, насамперед, транспортування російських енергоносіїв до Європи. У той час, коли Росія розробляла план запуску транзитного шляху в обхід України, провідні британські компанії “Royal Dutch/Shell Group” та “British Petroleum” зацікавилися транспортуванням нафти і газу через територію України, насамперед перспективами проекту транспортування каспійської нафти нафтопроводом “Одеса-Броди”. Експлуатація останнього після кількох років простоювання та пошуків вигідного інвестора розпочалася в другій половині 2004 р. за участю російсько-британського концерну “ТНК-ВР” у реверсному напрямі.

З посиленням російсько-британської взаємодії українсько-британські відносини поступово відійшли на другий план. До негативних для України обставин міжнародної ситуації в цей час можна віднести зростання взаємозалежності політики Росії, США і НАТО, посилення ролі Москви у сфері безпеки в межах СНД, зниження політичного значення України в рамках політики США і Європи щодо Росії у контексті регіональної безпеки.

Поступово змінилися теми і загальний тон українсько-британського діалогу. Причиною стало погіршення міжнародного іміджу керівництва України в результаті резонансних справ щодо вбивства Г. Гонгадзе та “касетного скандалу”. Позицію британського уряду оприлюднив міністр з питань Європи Д. МакШейн, заявивши, що його уряд буде проти членства України в ЄС і НАТО доки українські журналісти не отримають належного захисту²⁸. Погіршенню відносин України із Заходом сприяв т. зв. “кольчужний скандал”. У вересні 2002 р. в британській пресі з'явилася неперевірена інформація про контакти керівництва України з режимом С. Хусейна, що стало формальною причиною для проведення експертизи в Україні англо-американською комісією. Росія, на відміну від західних держав, висловила в цій ситуації підтримку українському керівництву. Такий розвиток подій, а також традиційна енергетична залежність господарства України від російських енергоносіїв і впевнена експансія російських капіталів зумовили зміну “багатовекторної” зовнішньополітичної орієнтації Києва в бік Москви. Експерти розцінили її як зміну характеру відносин з Росією через формування нового типу залежного партнерства²⁹. До цього додалася позиція офіційного Києва як “євроображеного” у відповідь на невдачі у намаганнях внести конкретику у відносини з ЄС і НАТО.

Однак 2003 рік вніс зміни в російсько-британські та українсько-британські відносини, вплинув на взаємини між Україною та Росією. Відбулося різке погіршення перших у зв'язку з розбіжністю в позиціях сторін щодо війни в Іраку, наданням Британією політичного притулку російському медіа-магнату Б. Березовському та

одному з керівників чеченської опозиції А. Закаєву. "The Financial Times", висвітлюючи позицію британського керівництва в цих справах як суто юридичну, у серпні 2004 р. зазначав, що "Кремль повертається до риторики часів "холодної війни" у скандалі довкола політичного рішення щодо опонентів Путіна", і навіть слова чільного британського дипломата: "Нам важко пояснити російським колегам, чому політик не може втрутитися в рішення суду. Проблема ось у чому: росіяни вважають, що весь світ живе так, як вони"³⁰.

В українсько-британських відносинах у цей час намітилися позитивні тенденції у зв'язку із направленням українського миротворчого контингенту до Іраку. Керівництво України спершу відправило в Кувейт 19-й окремий батальйон РХБ захисту у складі 500 солдат. На думку Дж. Шерра, відправлення батальйону виконало для керівництва України три важливі завдання: підвело ризику під "кольчужним скандалом"; продемонструвало американцям готовність допомогти; чітко відмежувало політику України від політики Росії, яка виступала проти війни³¹. У травні 2003 р. після закінчення наступальних бойових дій союзників президент України мав коротку зустріч у Санкт-Петербурзі з британським прем'єр-міністром, на якій серед іншого обговорювалося питання участі України в міжнародній коаліції. Зазначимо, що під час зустрічі на Празькому саміті НАТО у листопаді 2002 р. Дж. Буш і Т. Блер не захотіли сидіти поруч з Л. Кучмою за визначеним протоколом. Згідно прийнятого Верховною Радою України законопроекту від 5 червня 2003 р. до Іраку було направлено контингент у складі міжнародних Стабілізаційних сил. У квітні 2004 р. в листі на ім'я міністра закордонних справ К. Грищенка його британський колега Дж. Стро висловив подяку за активну участь України у миротворчій операції в Іраку. Британія високо оцінила діяльність українського військового батальйону, а також підтримку урядом України процесу відбудови Іраку³².

Російсько-українські відносини, незважаючи на негативний резонанс навколо конфліктної ситуації щодо острова-коси Тузла в Азовському морі, наприкінці 2003 р. отримали шанс на новий імпульс завдяки укладенню угоди про Єдиний економічний простір. Підписання Договору про ЄЄП викликало неоднозначну реакцію як в Україні, так і за її межами та в черговий раз засвідчило непередбачуваність дій керівництва країни для західних партнерів. Значною мірою негативний резонанс навколо цієї події спричинив поспіх з укладенням і неясність змісту угоди, яка носила декларативний характер. Українська влада намагалася представити це новоутворення як логічний крок на шляху євроінтеграції України. Реакція британського керівництва на укладення цієї угоди була стримано-дипломатич-

ною і засвідчила незмінність курсу її уряду у відносинах з Україною. Зокрема, міністр з питань Європи Д. МакШейн у відповіді на запитання, чи не суперечить членство України в ЄЄП євроінтеграційному шляху України, зазначив, що було б недалекоглядно робити припущення, що підписання Україною угоди про ЄЄП означає зовнішньополітичний вибір між ЄС та Росією³⁹. Іншу думку висловив британський експерт Дж. Шерр, зазначивши, що ЄЄП не відповідає принципам і підходам ЄС та сприятиме закріпленню пострадянської (антиринкової) економічної системи в Україні³³.

Подальші стосунки в трикутнику Україна – Британія – Росія великою мірою визначалися особливостями перебігу президентських виборів в Україні у 2004 р. та намаганнями вплинути на них зацікавлених сторін, насамперед Росії. Незважаючи на зростання розбіжностей між українськими реаліями та західними стандартами, Захід сприймав вибори як випробування на міцність української демократії. Більше того, перебіг та результати виборів в Україні було визначено як такі, що матимуть вплив на інші країни пострадянського простору, найперше на Росію. Політична ситуація в Україні сприймалася з одного боку як тест на спроможність передачі влади на основі демократичних принципів та незалежно від Росії, а з іншого, як важливий крок у напрямку гарантування стабільності та безпеки в регіоні.

Керівництво Британії після другого туру виборів, що відбувся 21 листопада, оприлюднило заяву, в якій зазначило, що вибори "не відповідали значній кількості вимог" ОБСЄ, стандартам Ради Європи і висловило занепокоєння з цього приводу³⁴. У другій заяві від 26 листопада Дж. Стро засвідчив постійну увагу до подій в Україні, закликав сторони конфлікту демонструвати стриманість та незастосування сили³⁵. Своєю підтримку демократичним силам в Україні висловила М. Тетчер, заявивши, що "Захід має активніше підтримувати українських демократів"³⁶.

Зазначимо, що така позиція лідерів країн Заходу протягом усієї виборчої кампанії відрізнялася від позиції Росії. Президент В. Путін напередодні повзорого голосування другого туру різко розкритикував позицію США і Великої Британії щодо подій в Україні і наголосив на недосконалості американської виборчої системи, де, мовляв, теж спостерігалися порушення під час останніх виборів президента³⁷.

Британська громадськість активно коментувала ситуацію в Україні, а перші сторінки провідних часописів протягом листопада-грудня 2004 року наповнювали матеріали про події українських виборів. Серед основних питань, які піднімалися на шпальтах періодики, були роль Росії у виборах в Україні і перспективи відносин України, Росії та ЄС. Зустрічаємо заголовки: "Українські вибори розділяють Європу та

Росію”, “ЄС дивиться критично на Москву через продовження виборів” (“The Financial Times”), “Де “холодна війна” ніколи не закінчується” (“The Guardian”), тощо. Простежується критичне ставлення до намагання російської сторони втручатися у внутрішні справи України. Кореспондент “The Independent” А. Крушельницький пише, що В. Путін у країнах, які межують з Росією, підтримує недемократичних лідерів і застосовує “сепаратистські сценарії”, проводячи аналогії з Молдовою³⁸. “The Times” підсумовує: “Дедалі більш самовпевнена Росія, яка з підозрою ставиться до НАТО і ЄС, вбачає в Україні важливу ланку в побудові такого собі санітарного кордону. Водночас Москва має брати до уваги той факт, що світ пильно дивиться за тим, що відбувається в Україні”³⁹.

Крізь призму думок про вибори в Україні кристалізується розуміння британською громадськістю (насамперед інтелектуальною елітою) значення України для пострадянського простору та всієї Європи. Зокрема, на сторінках “The Financial Times” вчені Стенфордського та Оксфордського університетів зазначають, що вирішення кризи в Україні матиме далекосяжні наслідки не лише для України, але, насамперед – для розвитку демократії в Росії⁴⁰.

Як показали події навколо президентських виборів 2004 р. в Україні, перед Росією все ще стоїть важливе і складне завдання перегляду підходів до реалізації зовнішньої політики на пострадянському просторі, адекватних новим реаліям, пошуків нових якісних стратегій побудови відносин насамперед з природним стратегічним партнером Україною.

Численні матеріали британської преси засвідчили, що події в Україні, а саме “помаранчева революція”, відкрили для британського загалу нову Україну – як важливого учасника міжнародних процесів регіонального і континентального значення. Країну відмінну від Росії, із значно вищою політичною культурою, демократичними традиціями, громадянською свідомістю, баченням свого місця серед розвинених європейських держав. Події президентських виборів 2004 р. здійснили хорошу рекламу Україні та зумовили позитивні зміни у її сприйнятті британською громадськістю.

Отже, значний вплив російського фактору на розвиток українсько-британських відносин, який зазнавав певного послаблення на середину 1990-х рр. та наприкінці 2004 р., зумовлювався комплексом об’єктивних причин:

- неготовністю британського суспільства розглядати Україну та відносини з нею поза контекстом відносин з Росією як провідною державою пострадянського простору, що доповнювалася сильними стереотипами та упередженнями, зумовленими непоінформованістю значної частини британського суспільства про Україну як незалежну європейську державу;

- певною спільністю позицій у політиці Великої Британії та Росії на міжнародному рівні як держав-учасниць “Великої вісімки” і “Ядерного клубу” зі своїми регіональними і глобальними інтересами, що є особливо актуальним з огляду на нові виклики та загрози міжнародній безпеці після 11 вересня 2001 р., масштабні інтеграційні процеси в Європі;
- значним впливом Росії на політико-економічні та військово-політичні процеси у пострадянському просторі, зокрема на Україну, що досягається переважно шляхом економічної та інформаційної експансії, систематичного використання політичних впливів на міжнародному рівні;
- розбудовою відносин між Україною та Росією на основі корпоративної взаємозалежності політичних та бізнес-еліт, збереженням радянських традицій етатизму в легітимізації влади і характері її здійснення на всіх рівнях, проявами непослідовності в зовнішній політиці країни, несформованістю інституцій громадянського суспільства та правової держави в Україні, гальмуванням демократичних перетворень, браком фахових і ресурсно-інформаційних можливостей українського політичного та управлінського істеблшменту для лобювання привабливого іміджу держави на міжнародній арені, що в комплексі зумовили уповільнення та навіть регрес у відносинах України із західними країнами і структурами на початку ХХІ ст.;
- асиметричністю у відносинах України як з Росією, так і з Великою Британією у всіх ключових сферах співробітництва.

Головним результатом подій 2004 р. стало зростаюче усвідомлення британським істеблшментом значення України для майбутнього Європи. Як засвідчують дебати у британському Парламенті на початку 2006 р. (у розпал українсько-російської газової суперечки), сьогодні наслідки подій в Україні здійснюють все більший вплив не лише на розвиток українсько-британських, але й британсько-російських відносин⁴¹. З огляду на те, що в опублікованій у березні того ж року британській урядовій стратегії зовнішньої політики на найближче десятиліття Росії відведено місце глобального гравця та однієї з пріоритетних країн-партнерів Великої Британії, а також, зважаючи на викладені аргументи і висновки, можемо передбачати, що вплив Росії на українсько-британські відносини у найближчій перспективі залишиться достатньо вагомим. Одночасно в документі зазначено, що негативні соціальні і демографічні тенденції, “недорозвинені демократичні і ринкові структури” Росії матимуть вплив на її відносини з міжнародними партнерами⁴². Отже, значною мірою від самої України, її подальших успіхів чи ймовірних невдач у процесі демократичного реформування держави, послідовності

зовнішньої політики залежатиме її майбутнє на міжнародній арені.

Незважаючи на внутрішньополітичні суперечності в Україні та у зв'язку з цим певну невизначеність її політичного майбутнього, на Заході, зокрема у Великій Британії, утверджується уявлення про Україну як державу, яка остаточно стала на демократичну основу, що потребує безперервності і стабільності, а це матиме велике значення для демократичного розвитку всього регіону, у тому числі Росії. Щодо останньої прevalюють критичні настрої стосовно суперечностей між авторитаризмом і демократією, які особливо характерні для "путінської Росії" початку ХХІ ст. У Британії ці настрої особливо яскраво виражені насамперед через її значно меншу за-

лежність від постачання російських енергоносіїв, ніж інших країн Європи, і "особливі відносини" зі США. У зв'язку з цим Україна, яка все ще зберігає певний кредит довіри та популярності у міжнародній спільноті, здобутих внаслідок "помаранчевої революції", повинна конструктивно та результативно для себе використати зростання британсько-російських суперечностей (ширше – суперечностей Росія-Захід) для укріплення своїх геополітичних позицій і міжнародного авторитету в регіоні Центрально-Східної Європи та поглиблення відносин з Британією як з потенційним головним партнером на шляху подальшої європейської та євроатлантичної інтеграції. Це, зокрема, доводить історична практика розвитку українсько-британських відносин.

ПОСИЛАННЯ

- Білоусов М. Дипломатичне представництво України у Великій Британії: перші кроки (1992-1994 рр.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 32-46; Дударьов В. Велика Британія і Україна у вимірах сучасності // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. Вип. 19. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. – С. 73-82; Ігнат'єв П. Українсько-британські відносини у 90-ті роки: політичний та економічний аспекти // Вісник КНУ. Міжнародні відносини. – Вип. 19. – 2001. – С. 65-70; Храбан І. Україна та Великобританія: інтереси збігаються // Трибуна. – 2003. – №11-12. – С. 33-35; Савін С. Становлення українсько-британських політичних відносин (1991-2000) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2005. – Вип. 14. – С. 101-115.
- Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К.: Науковий світ, 2003; Крушинський В. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003.
- Гончаров Г.В. Розвиток міждержавних відносин між Україною і Великою Британією у 1991-2005 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – Харків, 2006. – 239 с.
- Kuzio T. Britain Awakens to Ukraine: Europe's New "Strategic Pivot" // The Ukrainian Review. – 1996. – No. 1. – Vol. 43; Kuzio T. Britain sees Ukraine as Europe's new strategic front // The Ukrainian Weekly. – 1996. – April 28. – No. 17. – Vol. LXIV; Alexandrova O. Ukraine and Western Europe // Ukraine in the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State. – Cambridge: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1998. – P. 145-170.
- Wolczuk R. Ukraine's Foreign and Security Policy 1991-2000. – London and New York: Routledge Curzon, 2003; Шерр Дж. Взаимоотношения Украины и ЕС: проблемы и факторы сдерживания // Економічний Часопис – ХХІ. – 2003.- №9; Kuzio T. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment // European Security. – 2003. – Vol. 12. – No. 2. – P. 21-44.
- Колосов Г. Англо-российские отношения: уменьшилась ли неопределенность // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – №3. – С. 49-53; Ананьева Е. В английской усадьбе Чекерс (Россия-Англия) // Международная жизнь. – 2002. – №1. – С. 22-28; Капитонова Н. Великобритания в конце ХХ – начале ХХІ века: от консерваторов к лейбористам. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2003.
- Грубінко А. Українсько-британські відносини 1991-2004. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005; Грубінко А. Українсько-британські відносини у 1991-2004 рр. (політичне та військове співробітництво): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Київ, 2007. – 216 с.
- Див.: Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії / Пер. з фр. – К.: Критика, 2004.
- Посольство України у Великій Британії. Про політику Великобританії щодо України та з основних міжнародних питань (політичний лист) / Історико-архівне управління МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 042. – Спр. 110. – Арк. 2-7.
- Звіт про роботу Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії з 15 вересня 1992 р. по 15 лютого 1993 р. / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 023. – Спр. 2. – Арк. 3.
- Там само. – Арк. 5.
- Див.: Колосов Г. Англо-российские отношения: уменьшилась ли неопределенность // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – №3. – С. 49-53.
- З щоденника А.М. Зленка. Запис бесіди з Послом Великобританії в Україні Саймоном Хімансом (18 березня 1994 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7265. – Арк. 33.
- Посольство України у Великій Британії. Хроніка подій / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 042. – Спр. 5. – Арк. 7.
- Британська позиція: Крим є складовою частиною України. З прес-конференції Міністра закордонних справ і у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда // Дипломатичне досьє, вип. №12 / Політика і час. – 1994. – №12. – С. 88.
- Интервью с Чрезвычайным и Полномочным Послом Украины в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии С. Комисаренко // Киевский Вестник. – 1995. – 29 июня.
- Сорока М. Саймон Хіманс: "Бізнесменам потрібні гарантії" // Урядовий кур'єр. – 1993. – 4 лютого.
- Чалий В. Міжнародний імідж України: оцінки експертів // Національна безпека і оборона. – 2000. – №3. – С. 46.

- ¹⁹ Загоруйко Ю. Британський прапор піде тільки за розвиток економічних взаємин // Україна молода. – 1998. – 3 червня.
- ²⁰ З щоденника О.В. Шамшура. Запис бесіди з першим секретарем делегації Великобританії на Конференції з роззброєння М. Андерсоном (17 березня 1994 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 030. – Спр. 7392. – Арк. 1-2.
- ²¹ Див.: Ломакин В. Внешнеэкономическая политика Британии. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
- ²² Олійник О. Київ-Лондон: за європейським часом // Урядовий кур'єр. – 1996. – 20 квітня.
- ²³ З щоденника С.В. Комісаренка. Запис бесіди з головою Британської парламентської делегації до Ради Європи лордом Фінсбергом (17 березня 1995 р.) / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 035. – Спр. 7682. – Арк. 96.
- ²⁴ Could Ukraine revert to Russia? // The Economist. – 1999. – Jul 8.119. Russia and Ukraine agree // The Economist. – 1997. – Jun. 5.
- ²⁵ Управління євроатлантичного співробітництва МЗС України. Посольствам України, Постійним представникам України при міжнародних організаціях (циркулярний лист). Довідка "Механізми політичного врегулювання в Косово" / ІАУ МЗС України. – Ф. Основний. – Оп. 188. – Спр. 10047. – Арк. 14.
- ²⁶ Див.: Капитонова Н. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2003.
- ²⁷ Transcript of the press conference with Prime Minister Tony Blair and President Vladimir Putin – 22 December 2001 / 10 Downing Street – the historic office and home of the British Prime Minister // www.inyourarea.gov.uk/output/Page1679.asp
- ²⁸ Силіна Т. Деніс МакШейн: "Ми залишаємося впевненими, що Україна віддана курсу європейської та євроатлантичної інтеграції" // Дзеркало тижня. – 2003. – 13-19 вересня // www.zn.kiev.ua/nn/show/460/41911/
- ²⁹ Річні доповіді. Зовнішня та безпекова політика України. 2001 рік. Частина 1 / Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України // www.foreignpolicy.org.ua/ua/reports/index.shtml?id=12
- ³⁰ Шість теорій щодо розправи над ЮКОСом / Міжнародне інформаційне агентство "ВВС" (Українська служба, Лондон). – 2004.
- ³¹ Див.: Шерр Дж. Взаимоотношения Украины и ЕС: проблемы и факторы сдерживания // Економічний Часопис – XXI. – 2003. – №9.
- ³² Велика Британія високо цінує діяльність українських миротворців в Іраку / Повідомлення Української інформагенції УНІАН від 9.04.2004 // www.unian.net/ukr/news/news-54670.html
- ³³ Див.: Шерр Дж. Євроатлантичні перспективи України крізь туман війни і геополітики // Дзеркало тижня. – 2003. – 12-18 квітня // www.zn.kiev.ua/ie/show/439/38261/
- ³⁴ Statement by the Foreign Secretary on developments in Ukraine (23.11.04) / British Embassy in Ukraine // www.britishembassy.gov.uk
- ³⁵ Statement by the Foreign Secretary on the latest developments in Ukraine (26.11.04) / British Embassy in Ukraine // www.britishembassy.gov.uk/
- ³⁶ Залізна леді Маргарет Тетчер не залишилась осторонь подій в Україні // Інформаційне повідомлення телеканалу "5 канал", 29.11.2004 // www.stv.com.ua/newsline/139/3009/
- ³⁷ Bigg S. Putin warns west against isolating Russia as Ukraine run-off looms // The Guardian. – 2004. – Dec. 24.
- ³⁸ Kryshelnitskiy A. Moscow's dangerous game of Ukrainian roulette could backfire // The Independent. – 2004. – Nov. 30.
- ³⁹ Russia plays for high stakes over Ukraine // The Times. – 2004. – Nov. 23.
- ⁴⁰ Британська преса: демократія в Україні – шанс покінчити з російською проімперіалістичною мрією / Міжнародне інформаційне агентство "ВВС". – 30.11.2004 // www.bbc.co.uk/ukrainian/pressreview/story/2004/11/04113_british_press.shtml
- ⁴¹ Україна, Білорусь, Молдова: дебати у Палаті Лордів, 12 січня 2006 року / Посольство Великої Британії в Україні // www.britishembassy.gov.uk
- ⁴² Active Diplomacy for a Changing World. The UK's International Priorities. Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign & Commonwealth Affairs by Command of Her Majesty, March 2006. – 60 p.

Надійшла до редакції 30.11.2007